

Bónis György kutatásai nyomán Révay Péter életéről, jelleméről, műveiről, politikai felfogásáról, történelemszemléletéről minden eddiginél részletesebb, élethűbb kép bontakozik ki előttünk: Révay Péter nem alkotott egységes gondolatrendszert. Eszménye a mérsékelt abszolutizmus volt. Lipsius bölcseletének hatása alatt mindenkor kompromisszumos megoldásokra törekedett. Óvakodott attól, hogy fontos kérdésekben egyértelműen állást foglaljon. Irtózott a politikai viszályoktól. A tacituzmusig nem jutott el. Szavát leghatározottabban a háború és béke kérdésében, továbbá a törökellenesség ügyében emelte fel. Mindenféle háborút, a vallási jelszóval folytatott öldöklést is elítéli, mert a kereszténység erőinek megoszlását látja benne. A törökbarátságot pedig mindennél károsabbnak tartja, mert a Szapolyaiak sorsából azt szűrte le, hogy a törökbarátság „rút szolgálóra vezet”. Érezhetően kevés megértést mutat Révay az erdélyi politika: Bocskai István és Bethlen Gábor koncepciója iránt.

Bónis György kismonográfiája Révay Péter minden életszakaszával és valamennyi művével kapcsolatban számos ismeretlen vagy eddig kéllőképpen nem méltatott adatot, összefüggést tár fel. A szakirodalom és a nyomtatott források feldolgozásán túl, Bónis György szerteágazó, igen értékes levéltári kutatásokat végzett. Ennek köszönhetjük, hogy Révay Péter ifjúkora, családi körülményei, valamint Bécsben és Strasszбургban végzett tanulmányai oly hitelesen rajzolódhatnak ki előttünk. Különösen becses forrás az a három kötetes, mintegy 1300 folio terjedelmű kézirat, mely Révaynak bécsi tanulmányai során készített jegyzeteit tartalmazza.

Meggyőző és igen tanulságos, ahogyan Bónis György Révay szentkoronáról szóló műveinek geneziséét megrajzolja. Rámutat arra, hogy Révay munkájának alap gondolata csírájában már 1608-ban, koronaörré választásakor benne munkált, és tényleges megszületésében Jeszenszky János és Berger Illés játszott ösztönző szerepet.

Értékes és fontos munkát végzett Bónis György, amikor Révay Péter életét, koronaöri tevékenységét, történetírói működését, történelemszemléletét eredményes, új levéltári kutatásokra építve átfogóan megrajzolta. Eredményei, következtetései hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy a 16. század végén, a 17. század elején lejátszódó politikai eseményeket, az államelméleti gondolkodás, a történetírás és az irodalom problémáit árnyaltabban érzékelhessük és értékelhessük.

Tarnóc Márton

R. Várkonyi Ágnes: Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról. Bp. 1978. Gondolat K. 430 l.

Európa XVII. századi arculata számos új vonással gazdagodott, sőt átférmálódott az utóbbi évtizedek megújuló nemzetközi kutatásai nyomán. Ez jellemző a XVII. századi Magyarország történeti képének átalakulására is, arra a megindult s tartós folyamatra, amelyben a szerző tanulmányainak, „műhelymunkájá”-nak élesztő és ösztönző hatása különösképpen megnyilvánult. Ennek méltatása vagy értékelése a szorosabban vett szakkritikára tartozik.

De R. Várkonyi Ágnes munkássága tanulságol szolgál a társadalomtörténet művelődéstörténeti ágazatai művelőinek is. Azt is mondhatnánk, hogy kötetbe gyűjtött tanulmányai és – a művelődéstörténeti tudatformákra is kitékintő – más írásai kedvezően befolyásolták a korabeli Magyarország régről örökölt s szemléleti torzításoktól nem mentes művelődéstörténeti képének átférmálására, a korszak föltárására, jobb megismerésére irányuló újabb kutatásokat. Elsősorban a magyarországi és erdélyi történeti fejlődés összképére vonatkozó, a vesztfáliai békétől a XVII. és XVIII. század fordulója közti fél évszázad sorskérdéseit érintő tanulmányokról van szó, amelyek a hazai barokk művelődéstörténeti korszak vizsgálatának lényegi, szemléleti, módszerbeli kérdéseivel kapcsolatosak.

A bevezető tanúsága szerint a szerző kutatásai a nemzeti tudatformák kérdésköréből indultak ki, hogy a gazdasági alapokig lehatolva, s onnan más szférába térve, „a politikai eseményekben, az állami intézmények körül, a gazdaságpolitika, társadalompolitika küzdőterein keresztül keressék az érdek és az eszmék bonyolult kölcsönhatásainak megnyilvánulásait”. Érintkezési pontok adódnak a történészek és irodalomtörténészek ama törekvéseiből, hogy a XVII. századi társadalom tudatvilágának vizsgálatában, a kor ideológiai problémáinak tisztázásában, közösen próbálják feltárni a nemzeti tudatformák reális társadalmi és politikai tartalmát. A történész eredményei a kor mélyebb összefüggései felé terelik az irodalomtörténész figyelmét, s a XVII. századi magyarországi történelmi fejlődés tendenciáinak jobb megértése útján kölcsönösen elősegíthetik a művelődéstörténeti tudatformák elmélyültebb tanulmányozását.

Főleg a kötet első tematikai egységét, az állam, a Habsburg udvar s a birodalmi gazdaságpolitika problémáit követő két nagyobb tanul-

mánycsoport, a Habsburg abszolútizmus és magyar rendiség, illetve a társadalom és nemzeteszme időszerű problematikája nyújthat erre alapot. Az önálló magyar állam megteremtéséért folytatott évszázados küzdelmek összefüggnek a szerző által hangsúlyozott külpolitikai, valamint a differenciáltan vizsgált belső társadalmi kérdésekkel. Ilyen vonatkozásban rendkívül tanulságosak a nemzet, a haza fogalmával, a feudális nemesi történetfilozófia sajátos megnyilvánulásával, a törökellenes harcok ideológiájával vagy a népi kurucság eszmevilágával foglalkozó írások, amelyek szétszórt megjelenési formájukban is tanulságul szolgáltak, de együttesen inkább szembevetődnek a szerteágazó jelenségek közös, „törvényszerű meghatározói”. Ezek a tanulmányok valóban a társadalmi tudat, politikai gondolkodás és modern történetiszemlélet világába vezetnek, s alapvető hazai és külföldi történelmi és irodalomtörténeti művek eredményeinek feldolgozása révén, elvezetnek a korszak irodalmi műveltségének és kultúrájának kutatását meghatározó tényezőkhöz is. A rendi kötöttségekből kiemelkedő reformpolitikai küzdelmek polémikus értékelése, ill. fejlődéstörténeti szemszögből különösen a Bethlen, Zrínyi, Rákóczi (történelmi személyiség, válság és fejlődés) témájú, differenciált megközelítési móddal írt tanulmány emelkedik ki, középkelet-európai kitekintésével vagy távlataival. Egészében pedig támaszul szolgál a barokk udvari kultúra és politikai irodalom vizsgálatához.

Igaz, hogy a kötetbe került írások műfajukban eltérőek s a tanulmányok, vázlatok, vitacikkek, portrék és esszék témája, súlya is különböző, tartalmukkal, szemléletükkel s módszerükkel mégis a szintetikus látásmód irányába terelik az olvasó, a rokontudományok kutatóinak figyelmét.

Hopp Lajos

Bethlen Mihály útinaplója. (1691–1695) Sajtó alá rendezte és az utószót írta Jankovics József. Bp. Magyar Helikon, 1981. 257 l. (Bibliotheca Historica)

„Az Úristen velem lévén és a jó Isten kegyelméből, ki Attya, Fiú, Szentlélek, tellyes Szentháromság, egy bizony örök Isten, annak az ő segedelme velem lévén, indultam ki édes hazámból, Erdély országából, Szebenből 26 Junij.” – Ezekkel a sorokkal kezdi útinaplóját Bethlen Mihály, 1691. június 26-án, mikor apja, Bethlen Miklós példáját követve elindult hosszú külföldi

tanulmányútjára, hogy egyrészt eleget tegyen az atyai óhajnak, másrészt – mint ahogy Jankovics József megállapítja – „a nagy hatású újsztoikus filozófus, Justus Lipsius utazási előírásai értelmében a bölcs tanítók, könyvek és felkeresendő híres emberek hármasságának jegyében okuljon, gyönyörködjön és nevelődjön a peregrinus” (Utószó, 147.)

Frankfurti és franekeri egyetemi tanulmányok után Németország, Hollandia, Svédország, Dánia, Anglia, Belgium, Svájc, Itália, Ausztria és Lengyelország Bethlen Mihály útjának fő állomásai, s közben nemcsak a lipsiusi intenciónak tesz eleget: lakonikus tömörségű feljegyzéseiből a külföldet járó peregrinus életformája, örömei és kisebb-nagyobb bosszúságai éppen olyan teljességgel tárulnak fel, mint az egyes népek, államformák és emberek fő jellemvonásai, a templomok, várak, s az annyira csodált raritások kulturális és művészi értékei.

Bethlen Mihály – bár az útinaplóírás két nagy öregjének, Szenci Molnár Albertnek és Szepsi Csombor Mártonnak példája ismert volt előtte – nem annyira az elődök nyomában haladt, nem a szépírói megformálás szándéka vezérli, sokkal inkább a *pro memoria* és a *pro domo* elvének praktikusabb szempontjait követi, azaz a *diarium*-írás olyan módszerét, mely dátumokhoz kapcsolt rövid, tényszerű feljegyzések sorozatában ölt formát. Így naplója elsősorban kordokumentum, s mint ilyen, a művelődéstörténeti adalékok becses tárháza. Indokolt lenne mihamarabbi sokszempontú, teljességre törekvő feldolgozása.

Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött autográf kézirat kiadásával, valamint az ehhez csatolt kísérő tanulmánnyal Jankovics József megtette az első lépéseket. Kiadásában – mely végeredményben *editio princeps*-nek tekintendő – a Bibliotheca Historica sorozat jellegéből fakadóan egyszerre tart szem előtt tudományos és népszerűsítő elveket: a már hagyománnyá vált módszer szerint megtartja az eredeti kézirat szerzőre jellemző ortográfiáját, ugyanakkor a mai helyesíráshoz közelíti a szöveget. Átírási elveit általában következetesen érvényesíti, talán csak a magyar hely- és személynevek modernizálása ellen vehetnénk némi kifogást: indokoltabb lett volna a főszövegben is megtartani az eredeti formát, s a modern alakot a jegyzetekbe utalni.

Elismeréssel kell szólni a kötet példás jegyzetapparátusáról. Az útinapló latin mondatainak fordítása, valamint az idegen és régi szavak, kifejezések indexe Kulcsár Péter munkája, míg a *Név-*